

Straipsniai

IKONOKLASTINĖ POLEMIKA LDK. VIENO VEIKALO ISTORIJS PINKLĖS

Ūla Ambrasaitė

Vilniaus universiteto
Lietuvių literatūros katedros doktorantė

Straipsnyje pateikiamos įvadinės pastabos apie ikonoklastinės polemikos LDK tyrimus ir pagrindiamas jų aktualumas. Apžvelgiami XVI a. pradžios ir vidurio tekstai, kuriuose pastebima ikonoklastinio mąstymo užuominų ir pristatomi iki šiol paskiri istoriografų aprašyti faktai apie svarbiausią ikonoklastinės polemikos LDK veikalą – 1583 m. išspausdintą Andriaus Volano Vilniaus lojolininkų stambeldystės pasmerkimą. Faktus siejant į rišlų pasakojimą nustatomos istorijos „baltosios dėmės“ ir įvardijamos tolesnių tyrimų gairės.

Pagrindą ginčui dėl atvaizdų davė Senajame Testamente įrašytos dvi Dekalogo variacijos. Dievas Mozei žodžiu, slėpdamas savo veidą, padiktavo pagrindinius įsakymus, kuriais jo tauta turi vadovautis. Viename jų aiškiai uždraudžiama darytis atvaizdus ir juos garbinti. Išėjimo knygos Dekalogo variante tam yra atskiras, tačiau pagal eilę antras įsakymas (Iš 20, 2–17), o Pakartoto Įstatymo knygoje – kaip pirmojo įsakymo dalis (Įst 5, 7–21).

Nedirbsi sau drožinio nei jokio paveikslo, panašaus į tai, kas yra aukštai danguje, čia žemėje ir vandenyse po žeme. Nesilenksi jiems ir negarbinsi jų, nes aš, VIEŠPATS, tavo Dievas, esu pavydulingas Dievas, skiriantis bausmę už tėvų kaltę vaikams iki trečios ir ketvirtos kartos tų, kurie mane atmeta, bet rodantis ištikimą meilę iki tūkstantosios kartos tiems, kurie

mane myli ir laikosi mano įsakymų (Iš 20, 4–6, Įst 5, 8–10)¹.

Pirmasis ikonoklastinis sąjūdis prasi-veržė VIII a. Bizantijos imperijoje. Maždaug tuo metu teologinė polemika dėl atvaizdų prasidėjo ir Vakarų Europoje, tačiau ji buvo beveik vien tik rašytinė ir stambesniais pasauliečių išpuoliais prieš religinį meną nepasireiškė. Antrą kartą kaip savarankiškas sąjūdis, lydintas fizinių veiksmų, ikonoklazmas prasiveržė Reformacijos laikotarpiu, kuomet viduramžiško, perdėm

¹ Pateikiamas Antano Rubšio vertimas: *Šventasis raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*, Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarė, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadus ir NT sąvokų žodyną parašė Česlovas Kavaliauskas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, <http://biblija.lt/index.aspx?cmp=toc> (žiūrėta 2012-04-05).

materialaus pamaldumo kritikai siekė apvalyti tikėjimą nuo bereikalingų išraiškos priemonių. Šventųjų atvaizdų garbinimo, elgimosi su jais ir laikymo bažnyčiose klausimas tapo integruota tikėjimo atnaujinimo programos dalimi.

Teologiškai grįsdami kritikuoti religinius atvaizdus ir inicijuoti jų šalinimą iš bažnyčių XVI a. pradžioje pradėjo Andreas Bodensteinas von Karlstadtas² Vokietijoje ir Ludwigas Hätzeris³ Šveicarijoje. Dėl įvairių istorinių aplinkybių susiklostė, kad į Vitenbergą sugrižęs Martinas Lutheris užėmė nuosaikią poziciją religinių atvaizdų klausimu ir 1531 m. Phillipo Melanctono surašytame Augsburgio tikėjimo išpažinime nėra užsimenama apie kitokį nei Romos katalikų Bažnyčios deklaruojamą religinių atvaizdų vaidmenį. Šveicarijoje Ludwigo Hätzerio pradėtas, Ulricho Zwinglio išplėtotas⁴ ir Jeano Calvino išbaigtas⁵ mokymas prieš religinių atvaizdų naudojimą buvo įrašytas Heinricho Bullingerio Antrajame šveicariškajame tikėjimo išpažinime 1566 metais.

² Andreas Bodenstein von Karstadt, *Von abtuhung der Bylder Vnd das keyn Betdler vnther den Christen seyn soll*, in: http://de.wikisource.org/wiki/Von_abtuhung_der_Bylder (žr. 2012-03-04).

³ Ludwig Hätzer, Ein urteil gottes unsers eegemahels wie man sich mit allen götzen und Bildnussen halte soll uss der heiligen gschrift, in: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0002/bsb00026128/images/index.html?id=00026128&fp=193.174.98.30&no=&seite=6> (žiūrėta 2012-03-08).

⁴ Ulricho Zwinglio argumentai sklandžiausiai pateikti 1525 m. kovo 27 d. atsakyme Uro kontono pareiškimui – *Eine Antwort, Valentin Compar gegeben*.

⁵ Jean Calvin, *Institutio Christianae religionis*, 1536. Atvaizdų klausimui skirti 11 ir 12 skyriai. Naudotasi vertimu į anglų kalbą: Jean Calvin, *The Institutes of the Christian Faith*, translated by Henry Beveridge, Christian Classics Ethereal Library, e-book (pdf).

Maždaug nuo XVI a. vidurio įvykių ikonoklazmo tyrėjai sutelkia dėmesį į regionuose, po kuriuos išplito Reformacija, vykusią polemiką dėl religinių atvaizdų ir veiksmus prieš juos – Didžiojoje Britanijoje, Nyderlanduose, Prancūzijoje. Apie LDK vykusią ikonoklastinę polemiką daug liudijimų nėra. Pagrindinis išlikęs tekstas yra Andriaus Volano veikalas *Vilniaus lojolininkų stabmeldystės pasmerkimas (Idololatriae Loiolitarum Vilnensium oppugnatio)*⁶, kuris išspausdintas tik 1583 metais, pora dešimtmečių vėliau nei minėtuose kraštuose, tad galima manyti, kad atvaizdų kritika nebuvo iš svarbesnių religinės polemikos tarp protestantų ir katalikų aspektų. Tai buvus periferiniu tekstu pagrindžia ir menki bei painūs mokslinėje literatūroje pateikiami istoriniai faktai apie jį. Todėl šiame straipsnyje pateiksime įvadinę pastabas apie ikonoklastinės problematikos užuominas LDK iki pasirodant minėtam A. Volano tekstui ir išanalizuosime žinomus istorinius faktus apie *Stabmeldystės pasmerkimą* – spėjamus parašymo motyvus ir laiką bei rezonansą – siekdami nurodyti istorijos „baltąsias dėmes“.

Ikonoklastinės problematikos užuominos iki Andriaus Volano

Pradėjus skliti protestantiškoms idėjoms LDK, tarp pirmosios Reformacijos bangos

⁶ [Andrius Volanas] *Idololatriae Loiolitarum Vilnensium oppugnatio: itemque ad nova illorum obiecta responsio, nunc primum in lucem aedita*. Authore Andrea Volano. Vilnae Typis & sumptibus eiusdem Andreae Volani. Per Ioannem Kartzanum Velicen[sem]. Anno M.D.I.XXX.III [=1583]. Teksto perrašas ir vertimas publikuotas: Andrius Volanas, *Rinkiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 197–241.

aktyvistų nekilo poreikis išskirtinai imtis atvaizdų garbinimo klausimo. Galbūt nebuvo kritinės masės tekstų, skirtų svarbesniems tikėjimo reformavimo aspektams. Tačiau ir kituose regionuose (Anglijoje, Prancūzijoje, Nyderlanduose) apie ikonoklastinę polemiką ir veiksmus pradėdama kalbėti tik nuo antrosios XVI a. pusės. LDK reformuotai Bažnyčiai mėginant apibrėžti savo konfesiją, atvaizdų problema nebuvo labai svarbi, ji daugiausia polemizavo dėl Eucharistijos sakramento ir mišių ir tuo rūpinosi. Apie atvaizdus nekalbama nei pirmuosiuose Vilniaus reformatų Bažnyčios sinoduose (1557, 1558) ir jų pagrindu suformuotame *Vilniaus tikėjimo išpažinime* (1559)⁷, kur evangelikai reformatai formulavo savo nuostatas, nei Sandomiro susitarime⁸, kuriame liuteronai su reformatoriais mėgino vienytis. Visur svarbiausias klausimas yra Eucharistija. Pagrindiniai ir giluminiai atvaizdų neigimo argumentai sutampa su argumentais, kuriais neigiamas kūniškas ir esmiškas Kristaus dalyvavimas Eucharistijos sakramente – ar joje Dievas egzistuoja, ar tai yra tik simbolis, ženklas. Tačiau nuoseklioje teologinėje sistemoje atvaizdų atsisakoma išsprendus šventųjų kulto problemą ir paneigus jo reikšmę. Mus domina minties raida apmąstant būtent meno kūrinį ir kitos vaizdinijos vaidme-

nį Bažnyčioje. Nors mėginant ją išvelgti ankstesniuosiuose LDK protestantiškuose tekstuose sunku apsieiti be pirmųjų dviejų polemikos aspektų – Eucharistijos sakramento ir šventųjų kulto.

Jau trečiajame XVI a. dešimtmetyje, kai tiesioginės informacijos apie Reformacijos idėjų paplitimą LDK dar nėra, katalikų „intelektualai jau kaltino naujai besiformuojančią protestantizmo veikėjų propaguojamą pasaulėžiūrą dėl naujovių ir teigė archaizuojančias, konservatyvių tradicijų vertybes kaip savo tiesos pamatą“⁹. Štai Mikalojus Husovianas (1480–po 1533) 1525 metais išleistame kūrinyje *Apie Šventojo Hiacinto gyvenimą ir darbus* (*De vita et gestis Divi Hyacinthi carmen*) jau mini „Liuterio ereziją“, kuri turi ir ikonoklastinį atspalvį. M. Husovianui atvaizdų šalinimas iš bažnyčių regisi kaip bažnyčių apiplėšimas: „Naujas tikėjimas šis, taip Liuteriui kurstant ir vedant, / Įstatęs svaidęs piktus, bedieviškus, kad iš bažnyčių / Aukso išplėštų, kiek turi.“¹⁰ Taip pat pateikia ir pagrindinius ikonoklastų reikalavimus: „Šie įsako nuplėšt nuo šventyklų pašventintą auksą, / Giesmes taurias panaikinti ir pašalinti žibesį žvakių. [...] Šie šūkaloja kvailai, kad negalima kęsti šventųjų / Dievo namuos; ir senas skulptūras išgabenti šie liepia.“¹¹ Tarsi polemizuo-damas su eretikais M. Husovianas išdėsto ikonofilinius nuostatus, kad visa tai esą reikalinga tikėjimo silpnųjų sieloms, „[k]ol

⁷ Apie *Vilniaus tikėjimo išpažinimo* turinį: Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros. Ankstyvoji Reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 342.

⁸ Tekstas anglų ir lotynų kalbomis publikuotas straipsnyje Darius Petkūnas, „Consensus of Sandomierz – a Unique Ecumenical Document in 16th Century Polish-Lithuanian Protestant Christianity“, in: *Tiltai=Bridges=Brücken*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2005, t. 1 (30), p. 99–103.

⁹ Dainora Pociūtė, *op. cit.*, p. 155.

¹⁰ Mikalojus Husovianas, *Apie Šventojo Hiacinto gyvenimą ir darbus*, iš lotynų k. vertė Tomas Veteikis, in: Mikalojus Husovianas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 186.

¹¹ *Ibid.*, p. 194.

sutvirtės jose ir Dievo skelbiamas žodis¹². Tikėtina, kad jis su M. Lutherio mokymu tapatina A. Karlstadto inicijuotus maiš-tus Vitenberge 1522 metų pradžioje, apie kuriuos jis galėjęs sužinoti lankydamasis Italijoje ir keliaudamas atgal namo¹³. Pats M. Lutheris, anksčiau gana griežtai pasisa-kydavęs prieš atvaizdus bažnyčiose, nieka-da jų nekvietė naikinti, o nuo A. Karlstadto veiklos atsiribojo.

Ketvirčiu amžiaus vėliau Mykolas Lie-tuvis (1490–1560) traktatą *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius (De moribus Tartarorum, Litanorum et Moscorum fragmina X, multiplici historia referta, 1550, išspausdinta 1615)* rašė karaliui Žy-gimantui Augustui, norėdamas atkreipti jo dėmesį, kad kai ko galima pasimokyti iš kaimynų. Kadangi žvalgomasi į musulmonus totorius, mūsiškų papročių kriti-kui neprasprūsta ir jų anikoninė tradicija: „Totoriai juokiasi iš mūsų dvasininkų arba pranašų, peikia bažnyčias už indus, sėdy-nes, altorius, paveikslus ir už vaizdavimą Dievo, jau linkstančio į senatvę, ir grakščių malonių moterų, sukeliančių gašlumą.“¹⁴ Reformacijos radikaliuosius ikonoklas-tus įkvėpęs Erasmas Roterdamietis savo raštuose taip pat buvo užsiminęs, kad dailininkai pozuotojais dažnai pasirenka

„gašlias prostitutes“ arba „kokį girtuoklį“, o tai neskatina pamaldumo, tačiau manė, kad „daugiau žalos būtų juos pašalinti, nei toleruoti“¹⁵.

Tačiau šie abu LDK tekstai dar nesako nieko konkretaus apie ikonoklastinę prob-lematiką. M. Husovianas savo poemėlėje tik supažindina skaitytojus su Vakarų Eu-ropos įvykiais. Mykolo Lietuvio traktate pastebime ne sąmoningą ikonoklastinį pa-reiškimą, o veikiau humanisto kritiką¹⁶.

Tikėjimo vizualumo kritikos sąmo-ningai imasi Mikalojus Radvila Juodasis (1515–1565). Ilgame laiške popiežiaus nuncijui Aloisijui Lippomanui (*Duae epis-tolae, 1556*) jis išdėstė savo tikėjimo nuos-tatas. Čia pastebimos Radvilos Juodojo užmačios formuoti savarankišką Vilniaus Bažnyčią, kuri turėtų ir ikonoklastinių po-žymių:

Mano altorius nėra šventvagiškas, kaip Tu, Gerbiamasis Pone, manai, bet visiškai šventas ir krikščioniškas, ne išniekintas bedievytės ar popiežiškos stambeldytės, bet papuoštas Kristaus ir apaštalų nuostatais. Pagaliau jis pa-skirtas ne Romos ar Loreto Marijai, mediniams jūsų dievams bei dievybėms, o iš tiesų Delfų velniams, bet pastatytas ir pašvęstas amžinam ir gyvam mūsų Dievui. [...] [Š]lykščiausiai ai-manuojant aukoti ir atnašauti Dievui Tėvui už gyvus ir mirusius [...] kaip kam ateina į galvą,

¹² *Ibid.*, p. 190.

¹³ Tomas Veteikis mini, kad Mikalojus Husovian-s Italijoje lankėsi nuo 1518 iki 1522 (ar 1523) metų. Tomas Veteikis, „Mikalojus Husovianas epochų ir ta-patybių sankirtose“, in: Mikalojus Husovianas, *Raštai*, p. 223.

¹⁴ Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir mas-kvėnų papročius: dešimt įvairaus istorinio turinio fra-gmentų*, iš lotynų k. vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966, p. 68.

¹⁵ Cit. iš: Erwin Panofsky, „Erasmus and the Visual Arts“, in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institu-tes*, t. 32, 1969, p. 208.

¹⁶ Ikonoklazmo tyrėja Margaret Aston pažymi, kad nors Erazmo Roterdamiečio tekstai ir įkvėpė radikalius ikonoklastus, jis tebuvo kritikas humanistas, kuris būti-nai turėjo išsakyti savo nuomonę ir atvaizdų klausimu, o ne ikonoklastas. Šiuos dalykus, anot jos, reikėtų skirti ir atitinkamai skaityti jo veikalus. Panašiai vertinti ga-lėtume ir Mykolo Lietuvio traktatą. Margaret Aston, *England's Iconoclasts*, t. 1: „Laws Against Images“, Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 199.

prie aukurų ir jūsų negyvų stabų, kuriems jūs priskirate gyvo Dievo garbę, mišius, per kurias jį nešiojate po šventyklas, gatves, kaimus, apdangstote auksu ir sidabru, tam tikrą laiką saugote ostijai skirtose savo taurėse, – šio siaubingo ir visokio prakeiksmo verto dalyko taip neapkenčiu, kad negaliu ne tik žiūrėti, bet net ir pagalvoti be baimės, nusprendęs, kad šios jūsų stabmeldystės visiems dievobaimingiems krikščionims reikia vengti ne mažiau negu judėjams reikėjo vengti Babilono stabų, dėl kurių buvo pranašo išpėti.¹⁷

Iš šios pastraipos matyti, kad kaltinimas stabmeldyste katalikams metamas dėl Eucharistijos sakramento ir šventųjų garbinimo, o jo argumentacija yra artima ikonoklastinei – pabrėžiama puošyba ir medžiagiškumas, taip pat probėgšmais, nors nenuosekliai minimi „mediniai dievai“ ir „negyvi stabai“. Galima manyti, kad jeigu Radvila Juodasis savo konfesiją būtų formavęs nuosekliau sekdamas U. Zwinglio ar J. Calvino mokymu, būtų pasmerkęs atvaizdus atskiru punktu ir jį išplėtojęs.

Po Radvilos Juodojo tikėjimo išpažinime pasirodančių užuominų apie ikonoklastinę mąstyseną, iš kitų kelių dešimtmečių kol kas neaptikta išlikę nieko konkrečiau, kas liudytų esant šventų ir šventųjų atvaizdų laikymo bažnyčiose problematiką. Tik 1583 metais pasirodo išsamus ir ilgas politiko, visuomenininko ir aktyviausio LDK evangelikų polemisto Andriaus Volano *Stabmeldystės pasmerkimas*. Šiame veikalė jis aptarė visus pagrindinius atvaizdų

kritikos aspektus – Dekalogo draudimą, atvaizdo pirmavaizdžio problemą, gerbimo ir garbinimo sampratų skirtumus, kritikuoja *biblia pauperum* koncepciją, ragina nelaikyti bažnyčiose atvaizdų. A. Volano tekste aptinkame ir brandžiausią U. Zwinglio pradėtą formuoti, o J. Calvino išbaigtą protestantiškosios ikonoklastinės polemikos argumentą, kad ne patys atvaizdai yra blogis, o žmogaus sąmonė juos paverčia blogiu, nes ji yra amžina stabų kalvė.

Tačiau šiame straipsnyje mus labiau domina ne įtakos pirmajam LDK ikonoklastiniam tekstui, o jo istorija. Pats A. Volanas tekste užgina nemažai mįslių, kurias įminus galėtume spręsti apie ikonoklastinės minties paplitimą ir religinės vaizdinijos svarbą LDK.

Spėjimai apie *Stabmeldystės pasmerkimo* priešistorę ir aplinkybes

Iš A. Volano teksto galima spręsti, kad polemika atvaizdų klausimu vyko ir anksčiau. Jis mini, kad jėzuitai buvo parašę „apie paveikslų laikymą ir garbinimą bažnyčioje“¹⁸. Tikėtina, kad jėzuitus pasisakyti šiuo klausimu paskatino dar anksčiau pasirodęs kokio nors atvaizdų kritiko tekstas arba kilę ikonoklastiniai sambrūzdžiai, nes ginti ar teigti kokį nors dalyką paprastai imama tada, kai prieš tai jį kas nors paneigia. Tačiau jokių paliudijimų kol kas nėra rasta. Minėtiems jėzuitams, anot Andriaus Volano, atsakė Stanislovas Su-

¹⁷ Mikalojus Radvila Juodasis, „Atsakymas popiežiaus nuncijui Aloisijui Lippomanui“, iš lotynų k. vertė Dalia Dilytė, in: *Lietuvos ateizmo istorijos chrestomatija: Religijos kritika, laisvamanybė ir ateizmas Lietuvoje*, sudarė Liuda Vileitienė, Vilnius: Mintis, 1988, p. 47–48.

¹⁸ Andrius Volanas, „Vilniaus lojolininkų stabmeldystės pasmerkimas“, iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, in: *Idem, Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 220.

drovijus „drauge su žymiu Kristaus bažnyčios nariu, garsingu daktaru Rupertu“¹⁹.

Stanislovas Sudrovijus (Sudrowski, apie 1550–1600) buvo Mikalojaus Radvilos Rudojo aplinkos žmogus, palaike artimus ryšius su Andriumi Volanu ir 1572–1573 metų sandūroje buvo paskirtas Vilniaus evangelikų pamokslininku, nuo tada Vilniuje polemizavo su jėzuitais²⁰, kol 1589 metais buvo perkeltas į Biržus. Stanisławas Kotas, remdamasis minėtu Andriaus Volano teiginiu, užregistravo Stanislovo Sudrovijaus knygą pavadinimu *Idololatriae Loiolitarum Vilnensium oppugnatio* kaip išleistą 1583 metais Vilniuje²¹. Karolis Estreicheris savo bibliografijoje nurodo, kad Sudrovijus veikalą apie stabmeldystę yra išleidęs pavadinimu *Idolatriae Loiolistarum Oppugnatio ir kad tai įvykę 1594 metais*. Tačiau priduria, kad šiandien jis nežinomas, o tuo metu sukėlė didelį triukšmą. Jėzuitai reikalavę karaliaus, kad minėtas veikalas būtų viešai sudegintas kartu su jo autoriumi²². Jeigu remtumėmės K. Estreicheriu, reikėtų ieškoti dar vieno S. Sudrovijaus veikalo, kurį A. Volanas būtų skaitęs iki 1583 metų, tačiau bibliografijose jis neaprašytas. Marcelinas Ročka spėja, kad A. Volano minimas S. Sudrovijaus veikalas galėjo likti rankraštinis²³.

Arba, remiantis K. Estreicherio spėjimu, galbūt jėzuitai pasiekė, kad būtų sunaikintas bent jau veikalas, tik tai įvykę ne po 1594 metų, o prieš A. Volano veikalo pasirodymą. Tai visai įmanoma, turint galvoje, kad 1580 metais spaudos cenzūros nuostatus išleido karalius Steponas Batoras, o 1581 metais savo cenzūros ediktą paskelbė ir Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila. Be to, yra liudijimų, kad pirmą kartą viešai „eretikų“ knygos buvo deginamos 1581 metais (nežinoma, kurios), nors jau tų pačių metų rugsėjį karalius nurodė nubausti kaltuosius, nes „nepakęs, jog tikėjimas būtų platinamas jėga, ugnimi ir geležimi, o ne mokymu ir gerais pavyzdžiais“²⁴. Kad ir kaip būtų, apie S. Sudrovijaus veikalo egzistavimą kol kas tik spėjama.

„Garsingas daktaras Rupertas“ buvo Rupertas Finkas, nuo 1558 metų minimas kaip Žygimanto Augusto gydytojas. Apie jį žinoma, kad 1569–1570 metais Vilniuje diskutavo Kristaus Kūno ir Kraujo buvimo klausimu su jėzuitų vyresniuoju Baltazaru Hostovinu²⁵. Įdomu tai, kad A. Volanas mini, jog jie kartu su S. Sudrovijumi atsakė jėzuitams, o bibliografai kalba tik apie S. Sudrovijaus asmeninį veikalą. Paskutinis A. Volano kūrybą tyręs K. Daugirdas nustatė, kad R. Finkas mirė vėliausiai 1576

¹⁹ *Ibid.*, p. 220.

²⁰ Kęstutis Daugirdas, *Andreas Volanus und die Reformation im Großfürstentum Litauen*, Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2008, p. 68.

²¹ Pagal: Ingė Lukšaitė, „Komentarai“, in: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, p. 374.

²² *Elektroniczna baza bibliografi Estreichera*, <http://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/indeks/47897.html> (žiūrėta 2012-04-24).

²³ Marcelinas Ročka, „Andrius Volanas. Gyvenimas ir raštai“, in: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, p. 14.

²⁴ Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečiasis dešimtmetis–XVII a. pirmasis dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 409–410.

²⁵ Arūnas Sverdiolas, „Paveikslas – ne stabas“, in: *Gyvas žodis, gyvas atvaizdas: Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*: Pamokslas faksimilė, vertimas ir studija, sudarė Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 76. Pagal: Paulius Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 147.

metų gegužę. Taip pat jis teigia, kad A. Volanas 1579 m. išspausdintame veikalė *Gynimas tikros ir teisingos senosios bažnyčios nuomonės (Defensio verae, orthodoxae, veterisqve in ecclesia sententiae)*²⁶ jau kalba apie planus spausdinti veikalą apie stabmeldystę²⁷. Dėl šių faktų K. Daugirdas daro išvadą, kad A. Volano *Stabmeldystės pasmerkimas* galėjo būti bent iš dalies parašytas apie 1575–1576 metus²⁸.

A. Volanas yra palikęs dar vieną nuorodą, kuri jo tyrėjus skatina spėlioti. Nesutrumpinta veikalo antraštė skamba taip: *Vilniaus lojolininkų stabmeldystės pasmerkimas, taip pat atsakymas į jų naujus priekaištus, dabar pirmąsyk į dienos šviesą išleistas (Idololatriae Loiolitarum Vilnensium oppugnatio: itemque ad nova illorum obiecta responsio, nunc primum in lucem aedita)*. Ir tekste, paminėjęs S. Sudrovijaus ir R. Finko atsakymą jėzuitams, prideda: „Nors anų [jėzuitų – Ū. A.] pažiūros nevykusios, niekingos, mūsiškių labai aiškiais įrodymais paneigtos, tačiau tos slidžiosios gyvatės randa plyšį kur išlįsti,

²⁶ [Andrius Volanas], *Defensio verae, orthodoxae, veterisqve in ecclesia sententiae de sacramento corporis & sanguinis Domini nostri IESV Christi, veraque eius in Coena sua praesentia, contra nouum & com[m] entitium transubstantiationis dogma, aliosque errores ex illo natos: Ad Petrum Scargam Iesuitam Vilnensem, vanissimi huius commentii propugnatore[m]. Authore Andrea Volano. Respondetur hic quoque obiter Francisco Turriano, ex eadem factione Monacho: qui duobus libris, altero Florentiae, altero Romae publicatis, Scargam sibi suscepit, contra Volanum, defendendum. Losci Litauorum, in typographia illustris ac magnifici Domini, D. Iohannis Kisciae, Magni Ducatus Lituaniae Incisoris, & coet. eiusdem impensis, per Iohannem Kartzanum Velicensem. Anno a Dei filio nato 1579. mense Aprili*. Aprašyta pagal Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 299–300. Taip pat žr. *Ibid.*, p. 108.

²⁷ Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 113.

²⁸ *Ibid.*

ir juo tvirčiau jas spaudi, juo smarkiau ir labiau raitosi, stengiasi išsisukti, kad negalėtumei jų pagauti.“²⁹ Ingė Lukšaitė, kaip ir Karolis Estreicheris, mano, kad tie priekaištai greičiausiai buvo išsakyti žodinio disputo metu³⁰. Jis taip pat mini Antoniaus Possevino leidinį *Antoniaus Possevino SJ laiškas Steponui Pirmajam, Šviesiausiajam Lenkijos karaliui, prieš kažkokį Volaną, Lietuvos eretiką (Antonii Possevini, de Societate Iesu, Epistola Ad Stephanum Primum, Poloniae Regem Serenissimum Adversus Quendam Volanum Haereticum Lituani)*, išleistą Ingolštate 1583 metais. I. Lukšaitė daro prielaidą, kad šis veikalas vis dėlto negalėjo būti tie minimi „nauji priekaištai“, nes „kažin ar A. Volanas galėjo spėti atsakyti kaip tik į šią Possevino knygą, kadangi komentuojamąją [*Lojolininkų stabmeldystės pasmerkimą* – Ū. A.] jis baigė, kaip nurodyta pratarmėje, 1583 m. balandžio mėnesi“³¹. Vis dėlto A. Possevinas savo *Laišką Lenkijos karaliui* išspausdino vėliau, nei A. Volanas savo veikalą, todėl veikiau reikėtų ieškoti atvirkštinio ryšio. *Laiško* pabaigoje nurodyta jo parašymo data: „Vilnae ipsa die Pentecostes“³², per Sekmines. Tais metais Velykos buvo balandžio 10 d., tad bet kuriuo atveju A. Possevinas savo

²⁹ Andrius Volanas, *op. cit.*, 220.

³⁰ Ingė Lukšaitė, „Komentarai“, p. 374; *Elektro-niczna baza bibliografi Estreichera*, <http://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/index/54619,0263.html>.

³¹ Ingė Lukšaitė, „Komentarai“, 374.

³² [Antonio Possevino], *Antonii Possevini, de Societate Iesu, Epistola ad Stephanum Primum, Poloniae Regem Serenissimum. Adversus Quendam Volanum haereticum Lituani*, Ingolstadt: Typographica Wolegangi Ederi, 1583, p. 72, <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=4966&from=FBC> (žiūrėta 2012-04-25).

Laišką parašė gerokai vėliau, nei A. Volanas užbaigė savo traktatą (balandžio 1 d.). Tačiau I. Lukšaitė šį A. Possevino veikalą kaip susijusį su A. Volano *Stabmeldystės pasmerkimu* mini ne veltui. Jis greičiausiai buvo parašytas reaguojant į A. Volano pasisakymą apie stabmeldystę, nes tokių užuominų rasta. Kita įdomi detalė apie šį A. Possevino laišką yra ta, kad K. Daugirdas jį mini kaip parašytą 1579 metais³³, o tik išspausdintą 1584-aisiais, kuriame A. Possevinas karaliui S. Batorui pasakoja apie A. Volano veikalo *Gynimas tikros ir teisingos senosios bažnyčios nuomonės pavojingumą*. Taigi ir šis faktas tik patvirtintų K. Daugirdo nuomonę, kad *Stabmeldystės pasmerkimas* parašytas anksčiau nei išspausdintas.

Mįslingi Andriaus Volano veikalo atgarsiai

Po *Stabmeldystės pasmerkimo* A. Volanas prie atvaizdų klausimo nebegrižo. Praėjus porai metų Vilniuje šiuo klausimu vyko svarbus kolokviumas, į kurį suvažiavo liuteronai ir „Šveicarijos bažnyčių išpažinimą priimančios teologai“ iš Karaliaučiaus, Saksonijos ir LDK miestų, čia visą diskusiją savo aštria kalba vedė A. Volanas, netrukus jos protokolas buvo išspausdintas³⁴. Anot Dariaus Petkūno, kolokviumas buvo svarbus siekiant išsaugoti bendrystę tarp LDK Liuteronų ir Reformatų Bažnyčių³⁵,

³³ Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 108.

³⁴ Visas protokolas išverstas ir išspausdintas leidinyje *Religinis kolokviumas Vilniuje (1585 06 14) dėl straipsnio apie Viešpaties Vakarienę*, iš lotynų k. vertė Jolanta Gelumbeckaitė, parengė Jolanta Gelumbeckaitė, Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 77–111.

³⁵ Darius Petkūnas, „1585 metų Vilniaus kolokviu-

o šiai bendrystei svarbiausia buvo išsiaiškinti Eucharistijos klausimą.

Tačiau į *Vilniaus lojolininkų stabmeldystės pasmerkimą* buvo atsakyta. Vilniaus akademijos kontroversinės teologijos dėstytojas Emanuelis Vega³⁶ savo studentui Andriui Jurgevičiui pavedė rimtai užsiimti atsakymu į šį A. Volano veikalą³⁷. A. Jurgevičius savo veikalą *Apie pamaldų ir Šventojoje Bažnyčioje nuo apaštalu laikų labai priimtą šventųjų paveikslų naudojimą (De pio et in sancta ecclesia iam inde ab apostolis receptissimo sacrarum imaginum usu)*³⁸ užbaigė (dedikaciją Ludovicui Fuligniui pasirašė) 1586 m. sausio 10 d. Taip jaunas jėzuitas įgijo teologijos (magistro?) laipsnį greta laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnių³⁹.

A. Jurgevičiaus atsakymas yra išsamus ir ilgas – 85 puslapiai. Jo pradžioje autorius suformuluoja penkis teiginius iš A. Volano teksto, kuriuos toliau paneigs:

mas – kunigaikščio Kristupo Radvilos Perkūno pastangos išsaugoti ekleziastinę bendrystę tarp LDK Liuteronų ir Reformatų Bažnyčių“, in: *Religinis kolokviumas Vilniuje*, p. 181–204.

³⁶ Kaip mini Paulius Rabikauskas, E. Vega Vilniuje pradėjo dėstyti neturėdamas mokslo laipsnio, jam teologijos doktoratas suteiktas tik 1587 m; Paulius Rabikauskas, *op. cit.*, p. 274.

³⁷ Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 117.

³⁸ [Andrius Jurgevičius], *De pio et in Sancta Ecclesia iam inde ab Apostolis receptissimo sacrarum imaginum vsu, deq[ue] sacrilega nouorum iconoclastarum, in exterminandis illis, per summam Christi contumeliam, immanitate, itemq[ue] De Sanctorum veneratione, et inuocatione theses, in Academia Vilnensi disputandae, aduersus impium et famosum libellum, a Volano quodam recenti iconomachorum archimministro, editum / propugnatore, Andrea Jurgevicio, s. theologiae candidato, et artium liberalium ac philosophiae magistro, praeside r. p. Emmanuele a Vega, in eadem Academia ss. theologiae professore ordinario*, Vilnius: Typis Academicis S. I., 1586.

³⁹ Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 117.

apie mokymą, kad atvaizdai yra tas pats kas stabai; kad be stabmeldystės nuodėmės Dievas negali būti garbinamas atvaizduose; kad Šventajame Rašte griežtai uždrausta atvaizduoti Dievą; kad atvaizdai turi būti pašalinti iš bažnyčių ir kad niekaip negalima rodyti pagarbos atvaizdams be stabmeldystės nusikaltimo⁴⁰. Atsakymą A. Jurgevičius suskirstė į šešis skyrius, kai kuriuos jų į dalis, o iš viso sunumeravo 105 tezes. Pirmojo skyriaus pradžioje A. Jurgevičius teigia, kad A. Volanas beveik viską iki smulkmenų yra nurašęs iš J. Calvinio⁴¹. Į tokią amžininko pastabą verta įsiklausyti. Mums, išanalizavus ikonoklastų, tarp jų ir J. Calvinio, polemikos bendrąsias vietas ir palyginus su A. Volano teksto argumentacija, nepasirodė, kad pastarasis dalyką dėsto taip pat kaip J. Calvinas. Tačiau reikėtų platesnės J. Calvinio veikalų analizės, kad būtų galima griežtai patvirtinti A. Jurgevičiaus teiginį arba jį paneigti.

Nežinoma, ar A. Volanas dalyvavo žodiniame dispute⁴² dėl šio A. Jurgevičiaus atsakymo, tačiau raštu A. Volanas polemikos netęsė. Ir tas nestebina. A. Jurgevičiaus tekstas yra labai detalus ir preciziškas, tačiau juntamas jo „studentiškas“, jis stokoja poleminės aistros. Be to, veikalas išspausdintas praėjus beveik trejiems metams po *Vilniaus lojolininkų stabmeldystės pasmerkimo pasirodymo*. Problematika, kaip minėjome, nebuvo viena iš aktualiausių, o vėlai pasirodęs atsakymas greičiau-

siai nebebuvo įdomus priešininkui. Tai, kad šios temos imtis E. Vega pavedė savo studentui, taip pat rodo jos antraeiliskumą, tinkamą veikiau studijų objektą retorikai lavinti.

Tačiau K. Estreicheris bibliografijoje nurodo vieną faktą, kurio nemini A. Volano polemiką išsamiai išstudijavęs K. Daugirdas. E. Vega 1586 metais, kaip ir jo studentas, yra išspausdinęs veikalą, kuriame atsako į A. Volano *Stabmeldystės pasmerkimą – De cultu et invocatione sanctorum, contra librum Volani de idololatria Jesuitarum (Apie šventųjų kultą ir jų šaukimąsi, prieš Volano knygą apie jėzuitų stabmeldystę)*. Spaudinys, kaip nurodoma bibliografijoje, šiuo metu saugomas Maskvos valstybinėje bibliotekoje⁴³, tad jo patikrinti dar neturėjome galimybės, tačiau vien jo egzistavimo faktas yra įdomus ir skatina pamąstyti, kodėl E. Vega, tęsti polemiką pavedęs savo studentui, į tą patį veikalą atsako pats. Sprendžiant iš pavadinimo, E. Vega labiau susitelkė į šventųjų kulto pagrindimą. Galbūt teologas buvo sumanęs išskirti du esminius klausimus, kuriuos savo veikaluose A. Volanas ir kiti ikonoklastai suliedavo į vieną – dieviškus atvaizdus ir šventųjų atvaizdus. Dažnai jie atmesdavo atvaizdus kaltindami katalikus stabmeldyste dėl to, kad juose vaizduojami šventieji, o šventųjų protestantai nepripažino, tad jų sistemoje tokie atvaizdai be ilgo pagrindimo būdavo traktuojami kaip stabai. Tačiau neturėdami galimybės susipažinti su veikalu, daugiau nebespėliosime.

⁴⁰ Andrius Jurgevičius, *op. cit.*, p. [A4r–A4v].

⁴¹ *Ibid.*, p. [Br].

⁴² K. Daugirdas mini, kad būdavę įprasta pirmiau išspausdinti polemines tezes, tada jas svarstyti viešai žodiniame dispute. Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 117.

⁴³ *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 195.

Šioje istorijoje yra daugiau klausimų nei atsakymų, o taip norisi nuoseklaus pasakojimo. Teisybės dėlei turime paminėti, kad toks pasakojimas buvo sukurtas – kunigas Juozas Vaišnora 1958 metais Romoje išleistoje knygoje *Marijos garbinimas Lietuvoje* pateikia labai įdomią ir kol kas vienintelę nuoseklią lietuviškojo ikonoklazmo istoriją:

Lietuvoje kovą dėl paveikslų garbinimo sukėlė reformacija, ypačiai kalvinistai, kurie iš pat pradžios griežtai pasisakė prieš paveikslų vartojimą ir jų gerbimą. Toji kova ypač buvo aštri Vilniuje, kur spietėsi žymiausieji reformacijos vadai, kai čia 1568 m. atvyko jėzuitai. Kovos prieš paveikslus vadas buvo Radvilos Rudojo sekretorius ir visų kalvinų bendruomenių senjoras Andrius Volanus (1530–1610), Vilniuje įsisteigęs spaustuovė ir savo raštais išėjęs į kovą prieš katalikus ir jėzuitus, ginančius paveikslų garbinimą. 1586 m. Vilniuje buvo surengti vieši ginčai apie paveikslų garbinimą. Iš vienos pusės stoji jėzuitai, o iš antros Volanus ir Sudrovius kalvinistai, ir daktaras Rupertas liuteronas. Dar prieš tą viešą ginčą Volanus atspausdino knygelę „Idololatria [sic] Lojolarum [sic] Vilnensium“ (Vilnius 1583 m.), į kurią atsakė Vilniaus kanauninkas, jėzuitų auklėtinis Andrius Jurgevičius (+1604) savo raštu „De pio in sancta Ecclesia iam inde ab Apostolis receptissimo Sacrarum Imaginum usu... adversus impium et famosum libellum a Volano quodam recenti Iconomachorum Archiministro“ (Vilnius 1584). Volanus nepasidavė ir neliko skolingas: jis 1585 atspausdino „Ad libellum Jurgeviti responsio“. Poleminės literatūros šiuo klausimu prieš Volano raštus gamino ir jėzuitai. Ispanas Emanuelis Vega, darbavęs Vilniuje, 1586 m. išleido „De pio Sacrarum Imaginum usu“ ir „De cultu et veneratione Sanctorum contra Volanum“. Vėliau, reformacijai gėstant, paveikslų garbinimo reikalui poleminė literatūra nebebuvo aktuali.⁴⁴

⁴⁴ Juozas Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Fausto Failli, 1985, p. 240–241.

Pasakojimas atrodo labai rišlus, išsprendžiantis visus neaiškumus ir nelogiškumus lietuviškojo ikonoklazmo istorijoje ir juo norėtuši tikėti, tačiau autorius nepateikė nė vieno šaltinio, kuriuo remiasi. Nepaisant neteisingai nurodytų faktų⁴⁵, vis tiek yra labai įdomu, kad J. Vaišnora mini A. Volano atsakymą A. Jurgevičiui, E. Vegos veikalą apie atvaizdus ir tai, kad 1586 metais vyko viešas disputas dėl atvaizdų ir jame dalyvavo A. Volanas. Pastarasis faktas būtų visai logiškas, tačiau K. Daugirdas, ištyręs A. Volano gyvenimą ir veiklą, pagrindimo jam nerado. Taip pat A. Jurgevičiaus veikalo pasirodymas, datuojamas porą metų anksčiau, atrodytų labai natūralus – į poleminį veikalą atsakoma iškart. Taip pat ir tai, kad A. Volanas į jį atsako. Du E. Vegos veikalai – apie šventų atvaizdų naudojimą ir šventųjų kultą – patvirtintų mūsų spėjimą, kad jis norėjo atskirti šiuos ikonoklastinės polemikos aspektus, tačiau, o tai labai suprantama, jų abiejų ėmėsi pats. Taigi būtų labai įdomu sužinoti, kuo rėmėsi J. Vaišnora, pateikdamas tokią sklandžią ikonoklazmo LDK miniistorijos versiją.

Po A. Jurgevičiaus ir E. Vegos veikalų apie atvaizdus, pasirodžiusių tais pačiais metais, apie LDK teritorijoje išleistus vei-

⁴⁵ Rupertas, kaip minėta Daugirdo, turėjo būti miręs jau prieš 1576 m. (Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 113); be to, Rupertas buvo kalvinistas (Paulius Rabikauskas, *op. cit.*, p. 147); Jurgevičiaus atsakymas pasirodė 1586 m.; Vega buvo portugalas (Paulius Rabikauskas, *op. cit.*, p. 204), jo veikalo *De cultu et invocatione Sanctorum contra Volanum* pavadinimas bibliografijoje pateikiamas su žodžiu „invocatione“, o ne „veneratione“ (*XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, p. 195); svarbiausia – kad J. Vaišnora nurodo du E. Vegos veikalus.

kalus, skirtus šiai teologinei diskusijai, daugiau duomenų kol kas neaptikome.

Pabaigai

Reformacijos židinių ikonoklastinės minties raidą galėtume skirstyti į tris etapus. Pirmajam atstovautų radikalieji atvaizdų kritikai, savo raštuose smerkę atvaizdus ir kitą religinę vaizdiniją ir teigę jų šalinimą iš bažnyčių. Jų argumentacija paprastai nėra nuosekli, apsiriboja citatomis iš Šventojo Rašto ir aršia retorika (A. Karlstadtas Vitenberge, L. Hätzeris Šveicarijoje). Antrojo etapo atvaizdų kritikos tekstuose matyti analitinis mąstymas, siekiama apibrėžti problemą, daugiausia dėmesio telkiama į tiesioginius atvaizdus (M. Buceris, U. Zwinglis). Trečiuoju protestantiškosios ikonoklastinės polemikos etapu vadintume problematikos išsprendimą nuoseklioje

teologinėje sistemoje, kaip padarė J. Calvinas, ir atvaizdų draudimo įteisinimą oficialiame Bažnyčios tikėjimo išpažinime. Tarsi mintis rutuliotųsi šitaip: abstraktu, platu, neartikuluota → konkreto, siaura, artikuliuojama (tikslingai kritikuoti pradedami tik atvaizdai) → abstraktu ir artikuliuota (išsiaiškinus, kuo blogai tiesioginiai atvaizdai, tampa aiškiau, kokie ir kodėl tikėjimo vizualumai dar netinkami).

Pagal šią schemą galėtume žvelgti ir į LDK ikonoklastinės minties raidą. Radvilos Juodojo laiškas A. Lippomanui čia atstovautų pirmajam etapui, A. Volano *Stabmeldystės pasmerkimas* – antrajam. Trečiojo etapo, kai atvaizdų klausimas išsprendžiamas vietinės Bažnyčios oficialiame tikėjimo išpažinime, LDK skirti negalėtume. Tačiau išsamesni minėtų klaidžių faktų tyrimai galėtų atskleisti įdomių LDK pasireiškusių ikonoklazmo aspektų.

ICONOCLASTIC CONTROVERSY IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA. THE TANGLED STORY OF ONE WORK

Ūla Ambrasaitė

S u m m a r y

The article presents some introductory notes on research into the iconoclastic controversy in the Grand Duchy of Lithuania, and suggests reasons for their relevance. Writings from the early and mid-16th century which show traces of iconoclastic thought are presented. In his poem *De vita et gestis Divi Hyacinthi carmen* (1525), Mykolas Husovianus introduces the reader to the growing 'Lutheran heresy' in Western Europe, which also had an iconoclastic aspect. In the treatise by Mykolas Lietuvis *De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moscorum fragmina X, multipli historia referta* (written in 1550, and printed in

1615), we can perceive not a conscious iconoclastic stance but rather a humanist criticism.

A more conscious attempt to criticise the visibility of faith was made by Mikalojus Radvila Juodasis. His long letter to the papal nuncio Aloisio Lippomano (*Duae epistolae*, 1556) explains his intentions to form a separate Vilnius church, which would also have iconoclastic traits.

The article also reviews the historiographically, but only separately, described facts about the most important work of iconoclastic polemics of the Grand Duchy of Lithuania, Andrius Volanas'

Idololatriae Loiolitarum Vilnensium oppugnatio, which was printed in 1583. The author highlights a lot of questions posed by the work, the solutions to which might allow us to judge the extent of iconoclastic

thought and the importance of religious imagery in the Grand Duchy of Lithuania. By connecting the facts to a coherent narrative, the article identifies ‘blank spots’ in history, and suggests areas for further research.

Gauta: 2012 09 12

Priimta publikuoti: 2012 10 18

Autorės adresas

Vilniaus universiteto

Lietuvių literatūros katedra

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

El. paštas: ula.ambrasaitė@gmail.com